

рую с позиций рационального осмысления можно номинализовать как алогичные связи, отражающие наличие веровального отношения. Акцентируется внимание на важном значении мировоззренческих основ восточных славян для современников, поскольку человек, с одной стороны, имеет обязательства и ответственность перед всем живым, с другой – должен стремиться к сосуществованию, общежитию со всем созданным живым и неживым.

Ключевые слова: мировосприятия восточных славян, слова-коды, заговоры, сохранения жизни.

Solomakha Iryna. Worldview of Eastern Slavs: Religious Context. Features of worldview of eastern Slavs as structured, ideological system in which the principles laid reverent attitude to human life, to the environment. Investigated myth-ritual orientation of Ukrainian incantation, their universalism as a kind of cultural codes that appear in their formal and semantic aspects. Study of outlook guidelines considered as a specific irrational knowledge inherent internal logic, which from the standpoint of rational thinking can normalize as illogical connections that reflect the presence of faith ratio. Attention is focused on the importance of ideological basis of eastern Slavs for contemporaries as a man with one hand, has a duty and responsibility to all life on the other – should strive for coexistence with all living and nonliving created.

Key words: outlook, eastern Slavs, speech codes, charms, saving lives.

Стаття надійшла до редколегії
09.04.2013 р.

УДК 2-184:008:14.8(477)

Анастасія Сорочук

Релігійна ідентичність особи в умовах сучасної культури

У статті проаналізовано особливості та специфіку феномену релігійної ідентичності особи. Схарактеризовано трансформацію природи релігійної ідентичності під впливом ідеологем сучасної культури, що реалізуються, передусім, у координатах комерціалізації, віртуалізації та масовізації. Схарактеризовано змінені форми релігійної ідентичності, її зовнішні атрибутивні ознаки.

Ключові слова: ідентичність, релігійна ідентичність, сучасна культура, мультикультуралізм, сакральне.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність дослідження релігійної ідентичності особи визначає специфіка культурної ситуації в Україні та світі, якій притаманна вражальна строкатість релігійних рухів та суперечливість спроб їх теоретичного осмислення. Так, званий «релігійний бум», що спостерігається впродовж останніх 20-ти років, характеризується щораз більшими масштабами, темпами формування та поширення. Традиційні релігійні ідентичності зазнають потужного впливу, з одного боку, глобалізаційних тенденцій, ідей толерантності та мультикультурного суспільства, які сприяють розмиванню релігійної ідентичності, а з іншого – ідеології релігійного ривайвелізму (відродження), фундаменталізму та екстремізму, що інтенсифікують релігійну ідентичність. Загалом релігійну ідентичність ми визначатимемо в цій роботі як самоусвідомлення та самоасоціювання індивіда в царині релігії, яка відбувається в контексті індоктринації, і визначає екзистенціальний контекст існування особистості та референтної групи.

Аналіз релігійної ідентичності через призму сучасних культурних перетворень дає можливість виокремити якісні зміни, які відбуваються у сфері релігійності, зокрема з'ясувати, як змінюється сутнісна основа релігійної ідентичності під впливом мультикультуризму та в умовах формування глобалізованого світу, що відкривають можливості для інтеграції культурних кодів, еkleктики релігійних цінностей і зумовлюють трансформацію традиційних релігійних ідентичностей. Якщо традиційна релігійність покликана забезпечувати онтологічну вкоріненість, структурувати повсякденне буття вірянина відповідно до конкретної ціннісної системи, сформованої на догматичній основі, то синтетично сконструйовані релігійні ідентичності формують субстрати ідентичностей із домішками комерціалізації, симуляції та індивідуалізації. Відмова від догматичної єдиноістинності, заперечення уніфікації та монополізму на релігійну істину актуалізує проблему амбівалентності природи сучасної релігійної ідентичності й простору для вільного конструювання «власного священ-

ного», і небезпеки загострення конфліктів на ґрунті сприйняття релігійного «іншого» як «чужого». Виникає питання, чи готова людина до співпраці, діалогу, зійшовши зі шляху протистояння.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Зважаючи на масштабність проблеми релігійної ідентичності, досліджуване нами питання характеризує велика кількість і вітчизняних, і західних наукових розвідок. На проблемі релігійної ідентичності як різновиду ідентичностей акцентують увагу Е. Сміт у роботі «Національна ідентичність» та П. Рікер у книзі «Герменевтика. Етика. Політика. Московські лекції та інтерв'ю»; М. Козловець у науковій роботі «Ідентичність: поняття, структура і типи». Зосереджують свою увагу на концептуалізації поняття «релігійна ідентичність» М. Мчедлов та І. Папаяні в роботах: «Загальні питання релігійної ідентичності», «Проблема концептуалізації релігійної ідентичності». Релігійну ідентичність у межах окремих конфесій аналізують Л. Іпатова, С. Рижова, С. Преображенський (православна ідентичність), Е. Ходжаєва, А. Богомолів, С. Данилов (ісламська ідентичність). А. Крилов присвятив розвідку «Релігійна ідентичність: індивідуальна і колективна самосвідомість у постіндустріальному просторі» дослідженню феномену релігійної ідентичності в контексті постіндустріального суспільства.

Мета статті – проаналізувати трансформацію релігійної ідентичності особи в умовах сучасної культури, зміну принципів її конструювання та механізми функціонування на індивідуальному й колективному рівнях. Реалізація цієї мети зумовила постановку й розв'язання таких завдань: розкрити поняття релігійної ідентичності в контексті опозиції класичного та некласичного філософських дискурсів; простежити трансформацію сутнісних рівнів релігійної ідентичності в умовах сучасної культури.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сьогодні характеризується низкою процесів, пов'язаних із проблемою самовизначення особи. Загалом сучасна культура, на розвитку якої суттєво позначилися комп'ютеризація та віртуалізація, ринковість та видовищність, а також нігілізм та переоцінка цінностей, притаманне сучасному поколінню, вимагає відповідної світоглядної позиції. Проект сучасного світовідчуття ґрунтується, передусім, на гаслах толерантності та мультикультуралізму, що в контексті глобалізації культури реалізуються сьогодні повною мірою. Претензії на істинність, винятковість будь-якої ідеології, світоглядної позиції втрачають актуальність. Відтепер кожен має право на власне бачення світу, модель існування і парадигму мислення, обираючи з незліченної кількості існуючих або створюючи власну.

У цьому контексті особливо гостро постає проблема самоусвідомлення особистості. Саме тому наприкінці 1960-х рр. поняття «ідентичність» стає одним із найважливіших предметів різноманітних досліджень. Термін має подвійне семантичне значення, яке визначається в референції до двох латинських коренів – «*idem*» (такий самий, аналогічний) та «*ipso*» (самість «*ipse*») [7, с. 20]. Звідси ідентичність (англ. *identity*) можна тлумачити як уявлення людини про своє «я», яке характеризується суб'єктивним відчуттям своєї індивідуальної самототожності й цілісності, ототожнення людиною самої себе з тими чи тими типологічними категоріями. Поняття «релігійна ідентичність» – органічний складник загальнокультурних процесів, тому його розглядають переважно в контексті інших видів ідентичності (національної, етнічної, політичної і т. д.), що зумовлює відхід учених від концептуалізації власне релігійного аспекту, вислизання останнього з дослідницького поля зору. Загалом релігійну ідентичність трактуємо в цій роботі як самоусвідомлення та самоасоціювання індивіда в царині релігії, яка відбувається в контексті індоктринації і визначає екзистенціальний контекст існування особистості та референтної групи.

Традиція дослідження проблеми релігійної ідентичності реалізується в лоні двох основних традицій: класичній філософсько-релігійній парадигмі та сучасних некласичних теоріях. Специфіка класичної філософської парадигми релігійної ідентичності полягає в онтологізації цієї проблеми, як, наприклад, зосередження на ейдетичних вимірах дійсності в античній традиції, християнському теоцентризмі та провіденціалізмі духовності. Звідси релігійна ідентичність постає органічним складником загальнокультурного процесу єднання багатоманітного задля єдиного [2], де відчуття єдності з усім людством, ототожнення з ним, уважається важливішим, ніж особистісні, етнічні та релігійні ідентичності окремих культур та людей.

Нового тлумачення проблема релігійної ідентичності набуває в некласичних філософських теоріях, у яких відбувається переорієнтація на одиничне й особливе в кожній із множинних культур. Ця трансформація пов'язана з переходом до філософського постмодернізму. Загалом викликає сум-

нів вихідна позиція класичної філософської традиції, згідно з якою ідентичності належить примат над диференціацією. Ідентичність, зокрема релігійна, більше не становить якоїсь природної даності або само собою зрозумілою сутності існування людини. Відтепер загальнолюдські смисли сприймаються як номінальна фіктивна єдність, суб'єктивний каприз [2]. Релігійна ідентичність сприймається лише як одна з безлічі можливих і не може претендувати на винятковість і всеохопну онтологію.

Релігійна ідентичність – складний соціопсихологічний феномен, який конструюється в певному культурному середовищі, органічно пов'язується з ним та інтеріоризує його цінності, тому логічно зазнає трансформацій, які відповідають змінам культурного горизонту. Відтак детермінантами релігійної ідентичності в умовах сучасної культури стають процеси глобалізації та реалізації проекту мультикультуралізму суспільства, під впливом яких авторитети дискурсивних зразків мислення зазнають поразки, адже людина усвідомлює, що їхня істинність не абсолютна. Загалом традиційний процес формування релігійної ідентичності, який передбачає визнання людиною самої себе як релігійної, співвіднесення суб'єкта ідентифікації з конкретною релігією, поступовий процес індоктринації та практичного впровадження засвоєних знань у процес життєдіяльності тощо не спрацьовують у сучасній культурі і на особистісному, і колективному рівні.

Загалом мультикультурне суспільство не є гармонійним за визначенням, оскільки «модель мультикультуралізму припускає легітимацію різних форм культурних відмінностей, які можна виразити у формулі – інтеграції без асиміляції» [9, с. 248]. Одна з найбільш вагомих проблем у мультикультурному середовищі – «недостатнє знання особливостей інших релігій і культур, яке призводить до небажаних наслідків – до нездатності встановлювати взаємоприйнятні відносини внаслідок нерозуміння суті дорогих для послідовників інших культур моральних цінностей, норм поведінки, об'єктів поклоніння. Це стає причиною глибоких образ і може стати приводом для екстремістських і терористичних проявів» [6, с. 24]. У таких умовах поступово посилюється відчуття суперечності між традиційним та новим, власними цінностями та ідеалами «іншого». Готові формули (догми), які пропонують релігії традиційного типу, за таких обставин сприймаються неохоче, з великою недовірою, адже перевірені часом вони не впроваджуються в сучасні умови існування, а «штучні намагання відтворити поширенні (але неактуальні з точки зору суб'єкта) зразки поведінки, спричиняють глибокий душевний розлад» [8, с. 118]. Відтак у процесі формування релігійної ідентичності, дух сучасної людини уособлює ніцшеанського «Лева», запеклим ворогом якого є дракон на ймення «ти повинен», у боротьбі з ним виникає бажання реваншу під гаслом «я хочу», у межах якого відбувається зречення від багатовікової традиції, відмова в абсолютності її догм, цінностей та канонів. Прагнення свободи в межах релігійного самовизначення реалізується в процесі конструювання, уже тепер, власного священного, у якому немає місця для абсолютних релігійних догм, табу, зобов'язань та заповідей.

Утім здійснюється не стільки відмова від релігії чи заперечення її, що характерно для атеїзму, а руйнування цілісного догматичного уявлення про неї, системного, віками утвердженого відтворення, сприйняття та пропускання її через себе. У релігійному житті пропонується реалізація не лише свободи вибору віросповідання, а й свободи в релігії. Вибірковість і довільне конструювання торкається не лише релігійних практик, а й змісту віри взагалі [5, с. 41]. Загалом здійснюється дистанціювання від традиційних форм репрезентації релігійності, відторгненням нав'язуваних світоглядних та поведінкових стереотипів, відбувається «внутрішня еміграція» – пошук «свого» та «для себе» в множині «чужого», відбувається процес генерування суб'єктивних, унікальних категорій розуміння релігійного в собі. Так реалізується індивідуалізація релігійної ідентичності, де релігійна практична діяльність індивіда стає елементом приватного життя і виражається в бажанні вірян самостійно вибирати, яким моральним нормам слідувати й за допомогою яких практик виражати свою релігійність. Зіткнення церковних приписів і людської свободи часто пов'язане з тим, що традиційні церкви все більше починають розглядати як відірвані від щоденного життя й нездатні запропонувати людині такі форми релігійності, які могли б виразити її духовні прагнення та її індивідуальні пошуки смисложиттєвих орієнтирів.

Ще одна особливість релігійної ідентичності особи в сучасній культурі – зміщення на рівні індивідуальної релігійної ідентичності, яке виражається у відносинах «Я – сакральне», найбільшим вираженням якого є Бог. Сьогодні відбувається розмивання на рівні свідомості людини ідеї Бога, що концептуалізується в гайдеггерівському понятті «знебожування». Так, М. Гайдеггер наголошував, що

йдеться не про грубий атеїзм, а про специфічний процес, що має амбівалентну природу, коли, з одного боку, картина світу розхристиянизовується, а з іншого – самі «християни перетлумачують своє християнство у світський світогляд і в такий спосіб співвідносять себе з новим часом» [10, с. 42]. Тому свідомості сучасного вірянина дедалі частіше можна виявити «бога філософів та вчених»: Вищий Розум, Абстрактний Дух.

Відтак в умовах світоглядного плюралізму на місце систематизованих традиційних релігій із визначеним моральним ригоризмом претендують хаотично сформовані релігійні уявлення, які характеризуються «духовною всеядністю» й актуалізуються за принципами «усе годиться», «а чому б ні». Загалом індивід вірить у те, що йому подобається, і так, як йому зручно, трансформуючи традиційні норми й створюючи довільне еkleктичне поєднання різних релігійних концептів та ідентифікує себе з ними. Відтепер вірянин не приймає догмати церкви, а сама церква видозмінюється заради його зручності. Також відкидається догматизм, властивий традиційним релігіям, адже сучасна індивід не визнає контролю над собою в прагненні до свободи. А перехід від одних «незручних» вірувань до інших, «зручніших», є надзвичайно легким і неосудним, адже релігію також не оминуло масове панування споживацької психології. Місце колишніх ідеологій у сучасному світі займає мода на релігійність. Ця тенденція породжує брендо-релігійну ідентичність, яка діє через внутрішню мотивацію людини, спокушає її своєю неординарністю, а також таким потрібним, у контексті масової культури, шансом не бути як всі, у такий спосіб реалізується зумовлена сучасною культурою релігійна «інакшість».

У сучасному світі часто простежується тенденція, коли релігійна ідентичність сприймається як атрибут іміджу, частина масової культури, що втілюється в понятті «стендінг» (Ж. Бодрійяр), універсальної системи маркування соціального статусу людей. Складається суперечлива ситуація: з одного боку, релігія, вироджуючись в атрибутику, аксесуар, позбавлений символічного сакрального наповнення, перетворюється на річ серед інших речей, які щодня купуються та споживаються людиною, з іншого – речі стають об'єктом фетишизації. Ж. Бодрійяр із цього приводу зазначив: «нині, коли зникають релігійні та ідеологічні інстанції, нашою єдиною розрадою залишаються речі; це побутова міфологія, у якій гаситься наш страх часу і смерті» [3, с. 109].

Сьогодні світ не сприймається в душі еліадівської ієрофанії, а релігійна символіка з'являється переважно як естетичний атрибут, як елемент інтер'єру чи декор одягу, репрезентуючи при цьому релігійну ідентичність, яка прагне бути побаченою Іншим. Так, власне створюється особливий стиль репрезентації власної релігійної ідентичності, який існує і створюється не для її носія, а для того, щоб її помітили інші (визнання або не визнання її іншим). Те, що люди думають про нас, є не менш важливим, ніж те, що ми думаємо про себе, недостатньо стверджувати про свою ідентичність, вона повинна бути визнаною «значимими Іншими». У цій ситуації доречно згадати Вільяма Джеймса, який у контексті «персональної ідентичності» зазначав: «у мене є стільки самих себе скільки є людей, котрі мене визначають» [4, с. 173]. Ідентичність у своїй основі – соціальне утворення; індивід бачить (а значить, і формує) себе таким, яким його бачать інші. Американський дослідник Чарльз Кулі в цьому контексті запропонував концепт «дзеркальної самості» та «дзеркальної ідентичності», що створюється такою, якою б її хотів бачити «Інший».

Протеївська ідентичність припускає можливість одночасного існування кількох «Я» аж до повністю протилежних один одному, але кожне з яких постійно готове вступити в дію, під впливом різного роду причин. У контексті цієї ідентичності постає питання, яке поставив Вільям Джеймс: «як я сам можу сьогодні визначити себе тим же, ким був учора?» [4, с. 176]. Тут доречно зауваження відомого британський соціолога З. Баумана, який, характеризуючи головні ознаки сучасного суспільства, указує на те, що для сучасної людини не стільки важливим є процес набуття ідентичності, як те, яку саме ідентичність обрати, аби почуватися комфортно й до певної міри стабільно, а також як зуміти вчасно її змінити на іншу за втрати попередньою актуальності [1, с. 185]. Так, сучасна людина, загубившись на «ринку релігій», шукає «рамкою» гепатогенні зони у власному городі, допомагає нужденним для «покращення власної карми», сідає в позу лотоса й читає мантри арабською мовою, виконуючи перший намаз.

Сьогодні людина наділена можливістю обирати для себе віросповідання, як товар, за суто утилітарними критеріями повсякденних проблем та потреб, що ілюструється зростанням нових релігійних рухів, появою різноманітних релігійних діячів, месій та цілителів, адже, як стверджують

головні закони економіки, попит породжує пропозицію. Незважаючи на те, що легітимність нових практик не закріплюють на державних рівнях та не освячують багатовіковою традицією, вони все-таки набувають все більшого поширення та визнання. А справа в їхній конформістській здатності реагувати на стан людини та її внутрішні запити.

Відтак у сучасному світі людина може прийняти до Бога без будь-яких моральних або обрядових зобов'язань, унаслідок своїх релятивістських або гедоністичних переконань, коли будь-яке зобов'язання видається наївним, нав'язливим, застарілим. Людина, конструюючи свою релігійну ідентичність, доволі далека від традиції. У процесі конструювання вона має за мету не повне відродження традиції зі всіма її архаїчними символами, елементами, ритуалами і практиками, а навпаки, створення нової для себе «саморепрезентації» через актуалізацію лише певного доступного їй кола традиційної символіки. Можна стверджувати, що в сучасному полірелігійному суспільстві формується багатовекторна релігійна ідентичність, яка виявляється в оволодінні вірянами багатшаровою релігійною компетентністю. Усвідомлюючи існування багатьох релігійних напрямів і культів, сучасна людина доволі швидко змінює свою релігійну ідентичність, адже такий стиль поведінки дає можливість усвідомлювати й органічно співвідносити різні ракурси сприйняття світу, потрібні їй в певний момент життя. Швидка заміна однієї релігійної ідентичності іншою – норма сучасності, адже конструкт ґрунтується не на відродженні традиції, а на символічних залишках останньої.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, складні трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасному світі, сприяють актуалізації релігійної ідентифікації, адже саме у сфері релігії людина шукає впевненості, сталості, укорінення в бутті. Тому не випадково однією зі суперечностей сучасної культури, яка відмовилася від будь-яких ідеологічних постулатів, монополізму та традиціоналізму у сфері релігії, є її повернення на авансцену у вигляді нетрадиційних форм богошукання, що є вкрай суперечливими та неоднозначними. З одного боку, індивід отримує свободу конструювання власного сакрального, відкривається до міжрелігійного, міжкультурного діалогу, з іншого – одвічно притаманні людині підсвідомі пошуки сакрального, прагнення трансценденції та онтологічної вкоріненості, на практиці замінені симулятивним субстратам, синтетичним комерційним утворенням штучної, еkleктичної природи. Відтак райдужні перспективи реалізації таких ідеологем сучасної культури, як глобалізація, мультикультуралізм та світоглядний плюралізм, які були покликані створити світоглядні установки на толерантне буття в полірелігійному суспільстві, на практиці сформували інтолерантне та дезорієнтоване у сфері релігій суспільство. Релігійна ідентичність в межах такого соціуму втрачає трансцендентні орієнтири та онтологічну вкоріненість у сакральному, поступається при цьому своїм місцем строкатій поверховості, порожній спрофанованій обрядовості з елементами шоу, перфоменсу, кітчю та комерції.

Джерела та література

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
2. Більченко Є. Монокультурна, полікультурна і транскультурна ідентичність: компаративний дискурс [Електронний ресурс] / Є. Більченко. – Режим доступу : <http://ikt.at.ua/load/12-1-0-199>
3. Бодрийяр Ж. Система верей / Ж. Бодрийяр ; пер. С. Зенкина. – М. : Рудомино, 1995. – 224 с.
4. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі / М. Брайчевський. – К. : Наук. думка, 1998. – 261 с.
5. Вашрова Н. Тенденції розвитку релігійного життя в сучасній Україні / Н. Вашрова // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Соціологія. – 2009. – № 3. – С. 33–46.
6. Мчедлов М. Общие вопросы религиозной идентичности. К постановке проблемы, условия ее объективного анализа / М. Мчедлов // Религия в самосознании народа (религиозный фактор в идентификационных процессах. – М. : Ин-т социологии РАН, 2008. – С. 13–33.
7. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью / П. Рикер. – М. : Изд. центр «Academia», 1995. – 160 с.
8. Скокова Л. Релігійна ідентичність в автобіографічних повідомленнях молоді: спроба соціологічної інтерпретації / Л. Скокова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 2. – С. 98–121.
9. Степанова Е. Проблема толерантности в межконфессиональных отношениях : курс лекций : в 2 т. Т. 2. Межрелигиозный диалог в современном мире / Е. Степанова. – Екатеринбург : [б. и.], 2008.
10. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 447 с.

Сорочук Анастасія. Религиозная идентичность личности в условиях современной культуры. В статье анализируется проблема религиозной идентичности личности в условиях современной культуры. Акцентируется внимание на дихотомии классического и неклассического философско-религиозного дискурса

осмысления религиозной идентичности человека. Обнаружено, что проекты современной культуры обуславливают трансформацию традиционных форм религиозной идентичности, поскольку глобализационные мировоззренческие тенденции, идеи плюрализма и мультикультурализма способствуют разрушению конфессионально-догматического ядра религии и размыванию религиозной идентичности, а идеологии религиозного ривайвализма (возрождения), фундаментализма и экстремизма способствуют интенсификации религиозной идентичности формального характера. Доказывается, что именно под влиянием тенденций современной культуры религиозная идентичность изменяет свою природу и сущность, приобретая при этом внешние атрибутивные свойства синкретического и формального характера.

Ключевые слова: идентичность, религиозная идентичность, современная культура, мультикультурализм, сакральное.

Sorochuk Anastasiya. Religious Identity of the Individual in Contemporary Culture. In the article analyzes the problem of religious identity of the individual in contemporary culture. Here the focus is on the dichotomy of classical and non-classical philosophical and religious discourse of understanding the religious identity of human. It was found that the projects of modern culture are responsible for the transformation of traditional forms of religious identity, because the ideological trend of globalization, the idea of pluralism and multiculturalism contribute to the destruction of the confessional and dogmatic core of religion and the erosion of religious identity in a time when religious revival ideology, fundamentalism and extremism, contribute to the intensification of religious identity formal nature. It is proved that under the influence of trends in contemporary culture religious identity changes its nature and essence, acquiring at the same time the external attribute properties syncretic and formal nature.

Key words: identity, religious identity, modern culture, multiculturalism, sacred.

Стаття надійшла до редколегії
21.03.2013 р.